

ÁTALAKULÓ FALUSI SZEREPEK AZ ELMÚLT 150 ÉV FALUFELMÉRÉSEI ALAPJÁN

THE CHANGING ROLE OF VILLAGES BASED ON VILLAGE SURVEYS FROM THE PAST 150 YEARS

SZERZŐ/BY: BÉRCZI SZABOLCS,
KESZTHELYI ÁKOS, SALLAY ÁGNES

[HTTPS://DOI.ORG/
10.36249/62.6](https://doi.org/10.36249/62.6)

BEVEZETÉS

Az elmúlt évszázadban hazánkban a társadalmi-gazdasági változások következtében a településhálózat jelentősen átalakult, ezért a falvak hagyományos szerepköre is megváltozott.

A falu a korabeli értelmezések szerint a hagyományos paraszti társadalom és ezzel együtt a mezőgazdasági termelés színtere volt, azonban az évtizedek során ez fokozatosan átalakult, helyén egy új, funkcióiban sokszínűbb, megjelenési formájában különböző településforma jött létre.¹ A „falu = mezőgazdasági település” képlet már a rendszerváltást megelőzően érvénytelenné vált,^{2,3} ám a rendszerváltást követően a folyamat tovább erősödött. Magyarán szólhat erre a mezőgazdaságban foglalkoztatottak arányának drasztikus csökkenése is: míg 1900-ban az összes foglalkoztatott háromötöde (61%), 1990-ben már kevesebb mint ötöde, 2001-ben pedig mindössze 6%-a dolgozott a szektorban.⁴

A szocializmusban a gazdaság legfontosabb ágazata az ipar volt, foglalkoztatását tekintve 1970-ben a faluállomány 10-15%-a ipari, harmada pedig vegyes jellegű település volt.² A falvak átalakulását jelentősen befolyásolták a település- és társadalompolitika hatásai is: a szocialista gazdaság kiépítése (kollektivizálás, iparosítás) egyes térségeket helyzeti előnybe hozott, s a településhálózat-tervezés elvei szerint az ellátottságbeli különbségek is nőttek, így a hátrányosabb helyzetű térségek az elégtelen műszaki infrastruktúrahálózat és a lakásállomány rossz állapota miatt egyre jobban leszakadtak.³

Az 1990. évi önkormányzati törvény felértékelte a helyi önkormányzatiságot, a községek „megszabadultak” a területi szint alárendeltségétől, az önkormányzatiság elve a demokratikus berendezkedés fundamentumának tekintette az önkormányzás lehetőségét.⁵ Ezzel együtt a településhálózat fejlődésének keretei gyökeresen megváltoztak. Háromezer fölül emelkedett a helyi önkormányzatok

¹ Rechnitzer János (2010): *Területi és vidékpolitika – együtt és külön in. Glatz Ferenc (szerk): Párbeszéd a vidékért sorozat, MTA Történettudományi Intézet - MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, pp. 17-32.*

² Enyedi György (1980): *Falvaink sorsa, Magvető Kiadó, Budapest*

³ Beluszky Pál – Sikos T. Tamás (2007): *Változó falvaink (Magyarország falutípusai az ezredfordulón), MTA Társadalomkutató Központ, Budapest*

⁴ Laki László (2005): *A vidék és a falvak a „mezőgazdaság után”, Eszmélet, 17. évf. 67.sz. pp. 164-183.*

⁵ Murányi Péter (2011): *„Aligvárosok” és törpefalvak. A város-falu viszony újragondolása, Pro Publico Bono 1, 1. pp.1-16.*

INTRODUCTION

In the last century, because of the socio-economic changes in Hungary, the network of settlements has changed significantly, and thus the traditional role of villages has also changed.

According to contemporary interpretations, the village was the scene of traditional peasant society and of agricultural production, however, over the decades, it was gradually transformed into a new, functionally more diverse, and different form of settlement.¹ The formula "village = agricultural settlement" became invalid before the change of regime,^{2,3} but the process intensified after that. This can be explained by the drastic decrease in the proportion of agricultural employees: in 1900 three-fifths (61%) of all employees, in 1990 less than one-fifth, and in 2001 only 6% of all employees worked in the agricultural sector.⁴

Under socialism, the most important sector of the economy was industry, and in terms of employment, 10-15% of the villages in 1970 was industrial and a third was mixed.² The transformation of villages was also significantly influenced by the effects of rural and social policy: the development of the socialist economy (collectivisation, industrialisation) gave some areas a locational advantage, and the principles of developing the network of settlements also increased the disparities in supplies, so that the more disadvantaged areas became more and more marginalised due to insufficient technical infrastructure networks and the poor state of housing.³

The 1990 Act on Local Government revalued local government, municipalities were "liberated" from the subordination to the spatial level, and the principle of local government considered the institution of local government as the foundation of the democratic system.⁵ At the same time, the framework for the development of the network of municipalities was radically

changed. The number of local authorities rose to over 3000, and competition between municipalities intensified as the market economy developed. Suddenly, a large number of municipalities entered a 'market' of free competition between municipalities, where their relative position was determined by their geographical location, the local characteristics and the local policies that took advantage of them.⁶

The development and survival of villages have special relevance these days. In 2018, the Hungarian government aimed to increase the capacity of small settlements to retain and increase their population, as well as to promote the retention of young population, and the repression of migration from villages. It is part of the long-term plans of the government to make villages attractive again for younger generations, families, and those who wish to have their new home in the countryside. For this purpose, the government announced the Hungarian Village Programme in 2018, and from 2019 to 2021 it will announce calls for applications for the third year in a row.⁷ Our research examines the development and survival of villages. In this paper we are looking for the answer to the questions of which internal resources the development of villages was based on, which local and locational energies⁸ determined their development, and how did they change during the last centuries.

Although our analysis has focused on changes in the resources of villages, we cannot ignore the fact that current spatial policies have also influenced the development potential of villages. Under socialism,⁹ settlement policy became a matter of ideology, economic development and structural policy, and some argue that the 1971 National Programme on the Development of the Settlement Network was merely an urban development concept,¹⁰ which put most villages in the category of

¹ Rechnitzer János (2010): *Területi és vidékpolitika – együtt és külön in. Glatz Ferenc (szerk): Párbeszéd a vidékért sorozat, MTA Történettudományi Intézet - MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, pp. 17-32.*

² Enyedi György (1980): *Falvaink sorsa, Magvető Kiadó, Budapest*

³ Beluszky Pál – Sikos T. Tamás (2007): *Változó falvaink (Magyarország falutípusai az ezredfordulón), MTA Társadalomkutató Központ, Budapest*

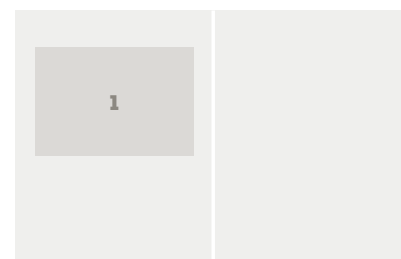
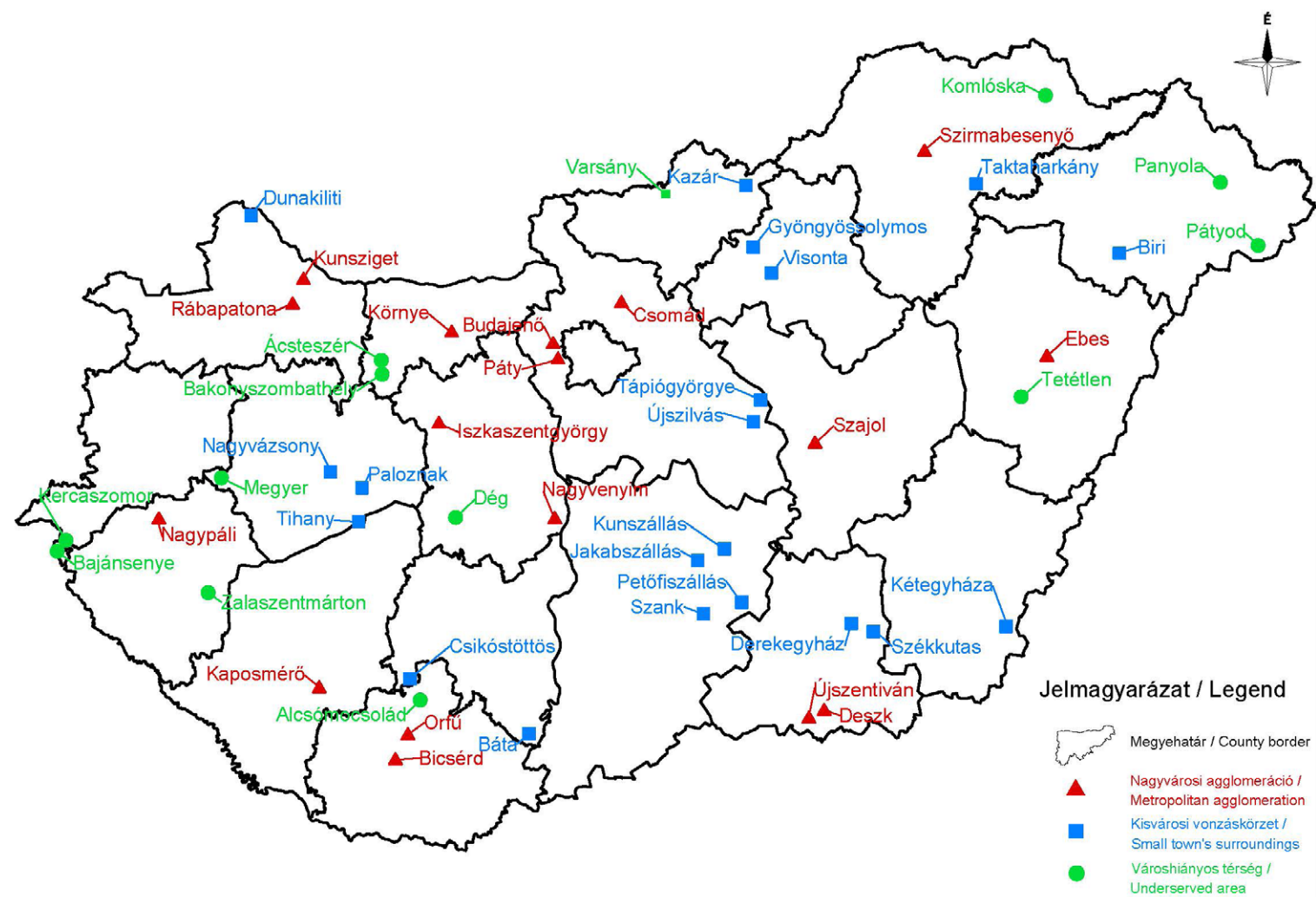
⁴ Laki László (2005): *A vidék és a falvak a „mezőgazdaság után”, Eszmélet, 17. évf. 67.sz. pp. 164-183.*

⁵ Murányi Péter (2011): *„Aligvárosok” és törpefalvak. A város-falu viszony újragondolása, Pro Publico Bono 1, 1. pp.1-16.*

⁶ Salamin Géza, Radvánszki Ádám, Nagy András (2008): *A magyar településhálózat helyzete, Falu Város Régió, 2008. 3. pp. 6-25.*

⁷ Hungarian Village Programme, <https://kormany.hu/miniszterelnokseg/magyar-faluprogram> (retrieved 5th May 2021.)

⁸ The concepts of local and locational energy comes from Jenő Cholnoky, later used by Tibor Mendöl (Mendöl 1963, Pirisi-Trócsányi 2011). Local energy is defined as a resource or group of resources, available at a specific point in a geographical area, which helps and dynamizes the establishment and the later development of the settlement. The locational energy is a factor that comes from the relative geographical position and the location of the given settlement (Pirisi-Trócsányi 2011).

1. ábra/ Fig. 1: A mintatelepülések elhelyezkedése, településcsoportok szerint / The location of sample settlements, by groups of settlements (FORRÁS: SAJÁT SZERKESZTÉS)

száma, és a piacgazdaság kiépülésével a települések versenye is felerősödött. Hirtelen nagyszámú település került a települések szabad verseny jellemző "piacára", amelyen egymáshoz viszonyított pozíciójukat földrajzi helyzetük, adottságaik és az azokat kihasználó helyi politikájuk határozta meg.⁶

A falvak fejlődése, fennmaradása napjainkban különös aktualitással bír. 2018-ban Magyarország kormánya célul tűzte ki a kistelepülések népességmegtartó és népességnövelő erejének, valamint a fiatalok helyben maradásának elősegítését, továbbá az elvándorlás visszaszorítását. A kormány hosszú távú terve között szerepel, hogy a falvak ismét vonzóvá váljanak a fiatalok, a családok és a letelepedni vágyók körében, ennek érdekében 2018-ban meghirdette a Magyar Falu Programot, s 2019-től kezdődően 2021-ben már harmadik éve írja ki az ehhez kapcsolódó pályázatokat.⁷

Kutatásunk a falvak fejlesztését, fennmaradását vizsgálja, cikkünkben most arra a kérdésre keressük a választ, hogy

a falvak az elmúlt évszázad(ok)ban mely belső erőforrásokra alapozták fejlődésüket, illetve, hogy mely helyi és helyzeti energiák⁸ határozták meg a falvak fejlődését, s azok miként változtak.

Bár jelen elemzésünk a falvak erőforrásainak változását tűzte ki célul, nem mehetünk el mellett a tény mellett, hogy az aktuális területpolitika is befolyásolta a falvak fejlődési lehetőségeit. A szocializmusban a településpolitika ideológiai, gazdaságfejlesztési és strukturális kérdéssé vált,⁹ egyes vélemények szerint az 1971-es Országos településhálózat-fejlesztési koncepció nem településhálózat-, hanem városfejlesztési koncepció volt,¹⁰ mely a falvak többségét funkció nélküli – azaz nem fejlesztendő – kategóriába sorolta, elleheteltlenül ezzel fejlődésüket. Ezzel szemben a 2005-ös OTK országos célja tette a vidék térségi alapú fejlesztését, elsősorban gazdasági diverzifikáció révén (ne legyen kizárólag agrár alapú),¹¹ míg a 2014-es OFTK a helyi gazdaságfejlesztés és a kistelepülések népesség-

⁶ Salamin Géza, Radvánszki Ádám, Nagy András (2008): A magyar településhálózat helyzete, Falu Város Régió, 2008. 3. pp. 6-25.

⁷ Magyar Falu Program, <https://kormany.hu/miniszterelnokseg/magyarfalu-program> (letöltés: 2021. május 5.)

⁸ A helyi és helyzeti energia fogalma Cholnoky Jenőtől származik, később Mendöl Tibor használta (Mendöl 1963, Pirisi-Trócsányi 2011). A helyi energia a földrajzi tér egy adott pontján rendelkezésre álló erőforrásként, vagy erőforrások csoportjaként határozható meg, amely a település létrejöttét és későbbi fejlődését segíti, dinamizálja; a helyzeti energia pedig olyan tényező, amely a relatív földrajzi helyzetből, az adott település fekvéséből fakad (Pirisi-Trócsányi 2011).

⁹ Hajdú Zoltán (1992): Település- és településhálózat-fejlesztési politika Magyarországon az államszocializmus időszakában, Földrajzi Közlemények 116, 1-2. pp.29-37.

¹⁰ Dövényi Zoltán (2003): A településrendszer fejlődése és sajátosságai. In: Perczel Gy. szerk.: Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. pp. 521-532.

¹¹ Salamin Géza, Péti Márton, Czira Tamás (2005): Paradigmaváltás küszöbén: Az új Országos területfejlesztési koncepció és a területi tervezés, Területi Statisztika 8, 5 pp. 423-439.

villages without a function – i.e. not to be developed – and thus made their development impossible. In contrast, the 2005 National Spatial Development Programme made the region-based development of rural areas a national objective, primarily through economic diversification (not exclusively agricultural),¹¹ while the 2014 spatial development programme gave villages a kind of spatial policy incentive by targeting local economic development and the population retention capacity of small settlements¹² – which, however, can only counterbalance the economic and urbanisation transformation processes to a limited extent.

ANALYSIS

During the analysis of the resources of villages, we relied primarily on the results of previous village researches, the systematic analysis and classification of which led to the recognition of the importance of settlement network processes. During the summarization of previous studies, we focused on the villages' local energies, which are based on information from country-level¹³ village surveys conducted at specific times. By the arrangement of the surveys at a timescale and by the juxtaposition of their classification, the changes in land use (local resources) can be monitored. This article aims primarily to analyse the village surveys and to draw conclusions about the changing roles and functions of villages. It is not possible to analyse the changes in the spatial energy of individual villages in detail, but the results of the surveys can be

summarised through the aspects – and results – of the individual processes.

Our research is based on the results of village surveys conducted over the past 150 years, mainly by evaluating village surveys at national level. This is based on five surveys,¹⁴ well separated in time, so that by sequencing their results, based on well-defined characteristics, we can demonstrate how the classification criteria have changed over the course of each survey, and from this we can infer the changes in the land use (local resources) of each village.

In the course of the study, the villages were separated according to the three groups of settlements¹⁵ defined in an earlier phase of our research (Figure 1), so it was an important question whether there were general characteristics for each group of settlements and whether these justified the grouping that was the starting point of our research.

The first two surveys are from the reform era, the first was made by András Vályi at the turn of the 18th and 19th century,¹⁶ the second was made by Elek Fényes at the middle of the 19th century.¹⁷ Both surveys present the villages at local level, giving a detailed description of the contemporary land uses, the quality of the land, and the crops grown.

During the analysis, the first step was the identification of the villages. In the case of the contemporary descriptions, the characterization of the villages could only be found based on their 19th century name, thus – due to the appearance of several settlements with similar names – the identification of the actual villages caused difficulties on several occasions (Figure 2). Further problems were that some of the villages studied did not yet exist in the 19th century, and some

⁹ Hajdú Zoltán (1992): Település- és településhálózat-fejlesztési politika Magyarországon az államszocializmus időszakában, Földrajzi Közlemények 116, 1-2. pp.29-37.

¹⁰ Dövényi Zoltán (2003): A településrendszer fejlődése és sajátosságai. In: Perczel Gy. szerk.: Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. pp. 521-532.

¹¹ Salamin Géza, Péti Márton, Czira Tamás (2005): Paradigmaváltás küszöbén: Az új Országos területfejlesztési koncepció és a területi tervezés, Területi Statisztika 8, 5 pp. 423-439.

¹² Salamin Géza, Kígyóssy Gábor, Borbély Máttyás, Taffermer Bálint, Szabó Balázs, Tipold Ferenc, Péti Márton (2014): A fejlesztéspolitika és területfejlesztés új koncepciójáról: Az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció és a 2005-ös országos területfejlesztési koncepció érvényesítésének tapasztalatai. Falu Város Régió 20, 1 pp. 7-24.

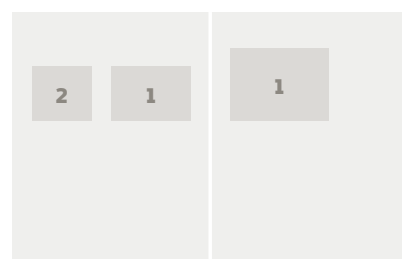
¹³ We found it important to work only with surveys covering the entire territory of the country, as this way we can compare and integrate the national results on the sample villages into our research.

¹⁴ We processed the results of the first and the second surveys together.

¹⁵ Villages located in metropolitan agglomerations, in catchment areas of small towns and in underserved area. We classified all villages to the underserved area group, which are not located in the surroundings of a town with a population of min. 10.000 inhabitants.

¹⁶ Vályi András: Magyarországnak leírása, Buda, 1796, 1799, <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/ValyiFenyves-orszagleirasok-81A15/valyi-andras-magyar-orszag-nak-leirasa-87F85/>

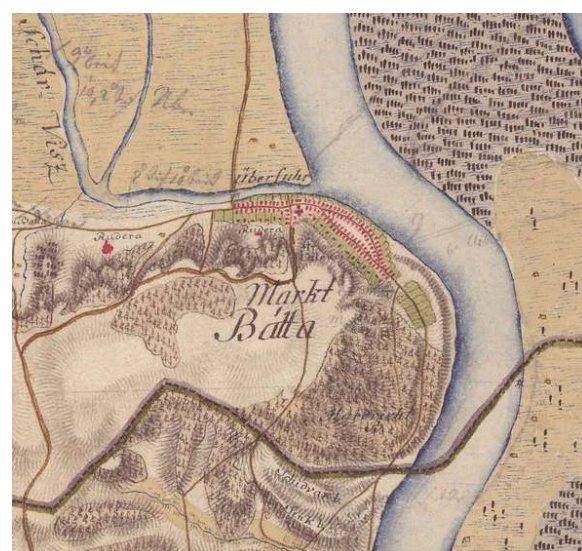
¹⁷ Fényes Elek (1851): Magyarország geographiai szótára, Pest, 1851, <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/ValyiFenyves-orszagleirasok-81A15/fenyves-elek-magyarorszag-geographiai-szotara-84F88/>

2. ábra/Fig. 2: Bata ábrázolása az első katonai felmérésen / Bata at the first military survey (FORRÁS: I. KATONAI FELMÉRÉS (1782-1785), MAPS.ARCANUM.COM)

1. táblázat/ Table 1: Falvak névváltozása a katonai felmérések tükrében (példák) / The change of names of sample villages on the ornanace survey maps

1. kép/Pict. 1: Légifelvétel (Ácsteszer) / Aerial photo (Village Ácsteszer) (FORRÁS: ÁCSTESZÉR KÖZSÉG ÖNKORMÁNYZATA)

	I. katonai felmérés (1782-1785) / I. Military Survey (1782-1785)	II. katonai felmérés (1819-1869) / II. Military Survey (1819-1869)	III. katonai felmérés (1869-1887) / III. Military Survey (1869-1887)
Ácsteszer	Teutsch Teszér	Ács Teszér	Ács-Teszér
Báta	Markt Bätta	Báta	Bätta
Dunakiliti	Frauentorf Kilithi	Frauentorf (Kiliti)	Frauentorf (Kiliti)
Egeraracsa	Eger (Egger)	Eger	Eger
Korko	Korko	Aracsa	Arácsa
Kaposmérő	Mühre (Mihry, Mére)	Kapos Merő	Kaposmérő
Kercszomor	Kercza (Gerzey)	Kercza	Kercsa
Paloznak	Paláznak	Palacznak	Paloznak
Rábapatoná	Rába Potona	Rába Patona	Rába-Patona
Szajol	Szayor	Szajól (Kirchth)	Tisza-Szajol
Taktaharkány	Harkáty	Harkály	Harkány
Zalaszentmárton	Szt. Martony	Sz. Martón	Szt. Márton

megtartó képességének célzásával egyfajta területpolitikai ösztönzést adott a falvaknak¹² – ami azonban a gazdasági és urbanizációs átalakulási folyamatokat csak mérsékeltten tudja ellensúlyozni.

VIZSGÁLATOK

A falvak erőforrásainak vizsgálata során elsősorban a korábbi falukutatók eredményeire támaszkodtunk, ezek rendszerezése, csoportosítása vezetett el a településhálózati folyamatok fontosságának felismeréséhez. A kutatások összegzésekor a falvak helyi energiáinak változására fókuszáltunk, amely a különböző időpontokban készített országos szintű¹³ falufelmérések információin alapult. A felmérések időbeli rendezésével, a falvak ezeken történt osztályozásának egymás mellé rendezésével nyomon követhetők a területhasználati (helyi erőforrásbeli) változások. Jelen cikk első sorban a települési felmérések elemzését tűzte ki célul, ezen keresztül kísérel

meg következtetéseket levonni a falvak szerepének, funkcióinak változására. A cikk keretei között nem nyílik lehetőség az egyes falvak helyzeti energia változásának részletes elemzésére, azonban a települési felmérések szempontjain – és eredményein – keresztül az egyes folyamatok eredményei összegezhetők.

Vizsgálataink az elmúlt 150 év falukutatásainak eredményein alapulnak, elsősorban országos szintű falufelmérések értékelésével. Ennek során öt felmérést vettünk alapul,¹⁴ amelyek időben jól elkülönülnek, így sorrendbe tevé azok eredményeit, jól meghatározható jellemzőkkel mutatható be, hogy az egyes felmérések során az osztályozás szempontjai miként változtak, ebből pedig következtethetünk az egyes települések területhasználatának (helyi erőforrásainak) változására is.

A vizsgálat során a falvakat a kutatásunk korábbi szakaszában meghatározott három településcsoport¹⁵ szerint különítettük el (1. ábra), ezért fontos kérdés volt, hogy az egyes településcsoportok

¹² Salamin Géza, Kigyóssy Gábor, Borbély Mátyás, Tafferner Bálint, Szabó Balázs, Tipold Ferenc, Péti Márton (2014): A fejlesztéspolitika és területfejlesztés új koncepciójáról: Az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció és a 2005-ös országos területfejlesztési koncepció érvényesítésének tapasztalatai. Falu Város Régió 20, 1 pp. 7-24.

¹³ A vizsgálatnál fontos célként határoztuk meg, hogy kizárólag az ország teljes területére kiterjedő felmérésekkel dolgozzunk, hiszen így a mintafalvakra vonatkozóan más kutatások országos eredményeit tudjuk összehasonlítani és beépíteni a kutatásba.

¹⁴ Az első és második felmérés eredményeit közösen dolgoztuk fel.

¹⁵ Nagyvárosi agglomerációban elhelyezkedő falvak, kisvárosi vonzáskörzetben elhelyezkedő falvak és város-hiányos térségben elhelyezkedő falvak. Város-hiányos térséghez tartozó csoportba soroltuk mindazon a falvakat, melyek legfeljebb 10.000 fő lakosságot meg nem haladó városok vonzáskörzetéhez tartoznak.

villages were formed by the unification of several individual settlements (Table 1). Therefore, for identifying the villages, we used the ordnance surveys conducted in the 18th and 19th centuries,¹⁸ and the contemporary names of our sample settlements were checked on them after determining the actual area of the village. After identifying the names of the villages in the 18th century, it became possible to analyse the information on the settlements in the country descriptions by András Vályi and Elek Fényes, and then to classify the villages according to land use and the quality of arable land.

In the 19th century, the natural conditions determined farming, thus also the possibilities of the given settlement (Pict. 1). (For the villages studied, in addition to the social and agricultural characteristics, the description highlights only the location of a few of the special functions represented by a castle, fortress, inn, or major.) On the basis of András Vályi's and Elek Fényes's various descriptions, the villages

could be classified by land use (arable land, forest, pasture, vineyard, animal husbandry) with the simultaneous indication of special local conditions (e.g. tobacco growing, vegetable growing, beekeeping, presence of a swamp spring or a castle) (Pict. 2). Summarizing these characteristics, we were able to create a table on land use (Table 2.), which includes the natural-economic characteristics of the period before the establishment of the Austro-Hungarian Monarchy. In the table, the summarized characteristics can be considered as local resources of the sample villages.

It was quite a long time, more than 100 years, after the geographical survey (country description) by Elek Fényes in 1851, until the next survey which also determined spatial characteristics. Nevertheless, the development of villages until World War II was still determined by the fact that agricultural systems had not changed significantly, so that we cannot talk about serious land use changes at local level.¹⁹

¹⁸ Timár Gábor, Biszak Sándor, Székely Balázs, Molnár Gábor (2011): Digitized maps of the Habsburg military surveys – Overview of the project of Arcanum Ltd. In: Jobst, M (szerk.): Preservation in digital cartography, Lecture notes in Geoinformation and Cartography

esetében a változásokat tekintve található-közös pontok, illetve, hogy ezek igazolják-e a kutatásunk kiinduló pontjának számító csoportosítást.

Az első két vizsgált felmérés még a reformkor idejéből származik, az elsőt Vályi András készítette a 18-19.sz. fordulóján,¹⁶ a másodikat pedig Fényes Elek a 19. sz. közepén.¹⁷ Mindkét mű települési szinten mutatja be az egyes falvakat, részletes leírást adva a korabeli területhasználatokról, a földek minőségéről és a termesztett növényekről.

A felmérések elemzése során az első feladat a falvak beazonosítása volt. A korabeli leírások esetében a falvak jellemzését a 19. századi megnevezés alapján lehetett csak megtalálni, ezért – a hasonló nevű települések miatt – a falvak mai névvel történő azonosítása többször nehézségeket okozott (2. ábra). További problémát jelentett, hogy a vizsgált falvak egy része a 19. században még nem létezett, más falvak pedig több önálló település egyesüléséből jöttek létre (1. táblázat). Éppen ezért a fal-

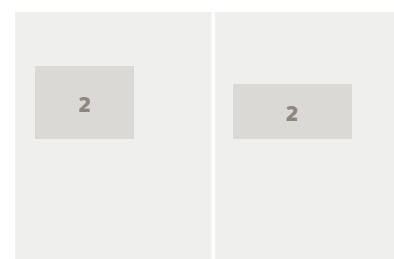
vak beazonosításához a 18-19. században készült katonai felméréseket hívtuk segítségül,¹⁸ mintatelepüléseink korabeli nevét a falu (falvak) tényleges területének meghatározását követően ezeken ellenőriztük. A falvak 19. századi megnevezését követően vált lehetségessé a Vályi András és Fényes Elek-féle ország-leírás településekre vonatkozó információinak elemzése, ezt követően pedig a falvak osztályozása a területhasználatok és a termőföld minősége szerint.

A 19. században a természeti adottságok határozták meg a gazdálkodás, s így az adott település lehetőségeit is. (1. fotó) (A vizsgált falvakban a leírás a társadalmi és mezőgazdálkodási jellemzők mellett csak egy-egy kastély, vár, fogadó vagy majorság jelentette különleges funkciók elhelyezkedését emeli ki.) Vályi András és Fényes Elek változatos leírásai alapján a falvakat az alapvető területhasználati kategóriák (szántó, erdő, rét, szőlő, állattartás) alapján lehetett csoportosítani, a különleges helyi adottságok egyidejű feltüntetése mellett (pl. dohánytermesztés,

16 Vályi András: *Magyar országnak leírása*, Buda, 1796, 1799, <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/ValyiFenyves-orszagleirasok-81A15/valyi-andras-magyar-orszagnak-leirasa-87F85/>

17 Fényes Elek (1851): *Magyarország geographiai szótára*, Pest, 1851, <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/ValyiFenyves-orszagleirasok-81A15/fenyves-elek-magyarorszag-geographiai-szotara-84F88/>

18 Timár Gábor, Biszak Sándor, Székely Balázs, Molnár Gábor (2011): *Digitized maps of the Habsburg military surveys - Overview of the project of Arcanum Ltd.* In: Jobst, M (szerk.): *Preservation in digital cartography, Lecture notes in Geoinformation and Cartography*

2. kép/Pict. 2:
Kastély (Iszkaszentgyörgy) / Castle (Village Iszkaszentgyörgy)
(FORRÁS: ISZKASZENTGYÖRGY KÖZSÉG ÖNKORMÁNYZATA)

2. táblázat/ Table 2:
Területhasználati jellemzők Vályi András és Fényes Elek nyomán / Land use characteristics on the basis of descriptions by András Vályi and Elek Fényes

	SZ / AL	R / P	E / F	Sző / VY	Egyéb / Other	Összegzés / Sum.
Báta	3	1		1	halászat, mezőváros / fishing, market town	R, Sző MEZŐVÁROS / P, VY MARKET TOWN
Dég	2	1	2		kastély, állat-tenyésztés / castle, animal husbandry	SZ, R + állat / AL, P + animal
Deszk	2		1		dohány / tobacco	SZ, E + dohány / AL, F + tobacco
Dunakiliti	2,3	1	1		gyakori árvíz / frequent floods	R, E / P, F
Gyöngyössolymos	1		1	1		kiváló SZ, E, Sző / excellent AL, F, VY
Szirmabesenyő	2,3				zöldség-termesztés / vegetable growing	SZ + zöldség / AL + vegetable
Taktaharkány	3	1			juh-tenyésztés / sheep-breeding	R + állat / P + animal

Jelmagyarázat / Legend

szántó (SZ) / Arable land (AL)	rét, legelő (R) / Pasture (P)	erdő (E) / Forest (F)	szőlő (Sző) / Vineyard (VY)
1 – kiváló / excellent	1 – sok / many	1 – sok / many	1 – jó bor / great wine
2 – búza / wheat	2 – szűk / few	2 – szűk / few	2 – közepes / medium
3 – árpa / rozs / barley / rye	3 – nincs / no	3 – nincs / no	3 – van / exist
4 – zab / oat			4 – nincs / no
5 – rossz min. / bad quality			

This situation was changed by the socialist takeover, which put agriculture on a new basis, and with industrial relocation and with the reorganization of agriculture placed a great emphasis on changes in the network of settlements. As a result, in many cases the status of the settlements entirely changed. The results of this process are well demonstrated by the work of Pál Beluszky and Tamás T. Sikos²⁰ (Pict. 3-4).

The authors aimed to study the villages at national level, to survey, classify and differentiate the village types. Their study was published in 1982, titled "Village types in Hungary".²¹ For the classification, they used the method of cluster analysis, in which they determined eight indicator groups:

- the natural environment of the villages
- the location of villages in the settlement network
- the economic role of the villages
- the status of the basic supply and service in the villages

- the direction and pace of development
- the role of the villages in the traffic network
- the built environment, and housing conditions
- the general level of development of the villages

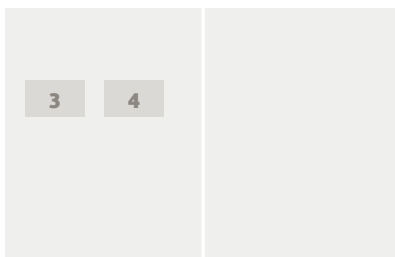
According to the cluster analysis, the distinction between settlement types is primarily based on the structural composition of employment, secondly on population change and/or settlement size. As a result, the study distinguishes seven types of villages (25 clusters) (Figure 3.):

- I. Small villages with rapidly decreasing population, unsupplied at a basic level, unfavourable living conditions, and single function (cluster 5, 8, 16, 20, 21, 22)
- II. Medium-sized villages with traditional village function and agricultural (additionally industrial and tertiary) employment (cluster 4, 6, 9, 11, 12, 15, 17)

19 In Ferenc Erdei's book titled „The Hungarian Village”, the author classified the villages according to ownership in agriculture and social forms. In this approach, social aspects also appear in the categorisation of villages, however in Erdei's work the village is still a type of settlement related to agriculture (peasant farming), and the regular peasant village is the „village type that is usually cited as village” (Erdei 1940).

20 Beluszky Pál – Sikos T. Tamás (1982): *Magyarország falutípusai*, MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest

21 Regarding the changes in local resources and local energy of villages, despite the long time elapsed, the data of 1851 and 1982 can be considered as successive in time for our study.

3. kép/Pict. 3: Tájkép (Környe) / Landscape (Village Környe) (FORRÁS: KÖRNYE KÖZSÉG ÖNKORMÁNYZATA)
4. kép/Pict. 4: Üzem a vízparton (Dunakiliti) /

Factory on the Danube (Village Dunakiliti) (FORRÁS: DUNAKILITI KÖZSÉG ÖNKORMÁNYZATA)

zöldségtermesztés, méhészet, dagadóforrás, kastély vagy vár jelenléte) (2. fotó).

Az adottságokat összegezve az Osztrák-Magyar Monarchia megalakulását megelőző időszak természeti-gazdálkodási jellemzőit magába foglaló területhasználati táblázatot tudunk kialakítani (2. táblázat), amelyben az összegzett jellemzők a mintatelepülések helyi erőforrásainak tekinthetők.

Fényes Elek 1851. évi geographiai szótárát (országismertetését) követően a következő - területi jellemzőket is meghatározó - országos szintű felmérés időpontjáig meglehetősen hosszú idő, több mint 100 év telt el. Ezzel együtt a II. világháborút megelőzően a falvak fejlődését továbbra is a mezőgazdálkodási adottságok határozták meg, ezért települési szinten komolyabb területhasználati változásokról sem beszélhetünk.¹⁹

Ezen a helyzeten változtatott a szocialista hatalomátvétel, amely új alapokra helyezte a mezőgazdaságot, továbbá ipartelepítéssel és a mezőgazdaság átszervezésével nagy hangsúlyt fektetett a településhálózati változásokra. Ennek eredményeképpen a települések státusza sok esetben teljesen megváltozott; ennek a folyamatnak az eredményét mutatja jól Beluszky Pál és Sikos T. Tamás munkája (3-4. fotó).²⁰

A szerzőpáros a falvak országos szintű vizsgálatát és a falvak állapotának felmérését, osztályozását, a falutípusok differenciálását tűzte ki célul, ennek szellemében jelent meg 1982-ben a „Magyarország falutípusai” c. művük.²¹ Az osztályozáshoz a klaszterelemzés módszerét választották, ennek során nyolc tényezőcsoportot határoztak meg:

- a falvak természeti környezete
- a falvak helye a település-szerkezetben
- a falvak gazdasági szerepköre
- a falvak alapfokú ellátó-szolgáltató szerepkörének fejlettsége,
- a településfejlődés iránya, üteme,
- a falvak forgalmi helyzete,
- a falvak művi környezete, lakásfelszereltség,
- a községek általános fejlettségének színvonala.

A klaszteranalízis alapján a településtípusok megkülönböztetése elsődlegesen a foglalkozási szerkezeten, másodsorban a népességváltozáson és/vagy a településméretben alapul. A tipizálás eredményeképpen a kutatás hét falutípust (25 klasztert) különböztet meg (3. ábra):

- I. Gyorsan fogyó népességű, alapfokon ellátatlan, kedvezőtlen életkörülményeket nyújtó, egysíkú funkciókkal

19 Erdei Ferenc 1940-ben „Magyar falu” c. könyvében a falvakat a mezőgazdasági tulajdonviszonyok és a társadalmi formák szerint különítette el. Ennél az elgondolásnál megjelennek a társadalmi szempontok is a falvak csoportosítása során, azonban Erdei művében a falu még mindig a mezőgazdasághoz (paraszti gazdálkodáshoz) köthető településtípus, a szabályos parasztfalu pedig az a „falutípus, amelyet faluként szoktak idézni” (Erdei 1940).

20 Beluszky Pál - Sikos T. Tamás (1982): Magyarország falutípusai, MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest
21 A falvak helyi erőforrás- és helyi energia-változása tekintetében - az eltelt hosszú idő ellenére - az 1851-es és az 1982-es adatok vizsgálatunkban egymást követő időállapotnak tekinthetők.

- III. Large and giant villages with agricultural and mixed function (cluster 3, 13)
- IV. Urban-type settlement with central role and industrial-tertiary employment (cluster 25)
- V. Industrial settlements with a large, rapidly increasing population, urban-type built environment, and sometimes urban-type function (cluster 14)
- VI. Villages of agglomerations and residential belts (cluster 1, 2, 10, 18, 23, 24)
- VII. Settlements with special roles (cluster 7, 19)

The main economical sector has an important role during the characterization of village type (subtypes), which is also shown by the names of the clusters (agricultural, agricultural-mixed functions, industrial settlements, industrial-mixed and industrial-tertiary employment). It can be seen that the focus has shifted from land use to employment.

The next stage of our analysis is another study of the same authors, published in 2007, the main goal of which is to introduce the changes of villages and to reclassify the village types, with special regard to the processes that took place after (and as a result of) the change of regime.²³ According to the main goal, the aspects of the classification also changed, seven main criteria and 27 variables were defined, as follows (number of variables in parentheses):

- land use, natural resources (1)
- the location of villages in the settlement network (3)
- the economic role of the villages (9)
- the role of the villages in the traffic network (1)
- the basic supply in the villages (2)
- the social-demographic situation and income-property relations in the villages (8)
- the direction and pace of development (3)

As a result of the cluster analysis, the classification of village types is based on the role played in the settlement network, the labor market situation, and the change in population. According to these, the authors distinguish again seven village types (and 25 clusters) (Figure 4):

- I. Inner zone of agglomerations (cluster 1, 12, 17, 19)
- II. Settlements belonging to the outer zone of agglomerations (cluster 4)
- III. Villages with a smaller, stagnant-moderately decreasing population and mixed-function (cluster 14, 22)
- IV. Villages and spas with a role in tourism (cluster 6, 7, 9, 24)
- V. Medium-sized villages with an unfavourable labour market situation, sometimes with a significant agricultural role or peripheral residential areas (cluster 15, 16)
- VI. Small villages with a good labour market situation, stable society, residential and tourism role (cluster 8, 11, 18, 20, 25)
- VII. Small villages with poor labour market situation, decreasing population, disadvantaged, distorted demographic and social structure (disadvantaged small villages) (cluster 2, 3, 5, 10, 13, 21, 23)

Due to the socio-economic processes that took place after the change of regime and the significant transformation of the settlement network, the focus of the classification of new village types was no longer on land use or employment structure, but on demographic processes and the labour market situation. It can be stated that while earlier the agricultural (later the industrial) focus dominated the cluster analysis, after the turn of the millennium, the strength of the role of residential function was the most important difference.

The last element of our study analysing the changes in local resources is a national settlement cluster prepared

22 Beluszky Pál - Sikos T. Tamás (1982): Magyarország falutípusai, MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest
23 Beluszky Pál - Sikos T. Tamás (2007): Változó falvaink (Magyarország falutípusai az ezredfordulón), MTA Társadalomkutató Központ, Budapest

rendelkező kis- és aprófalvak (5, 8, 16, 20, 21, 22. klaszter)

II. Hagyományos falu funkciójú, agrár (járulékosan ipari vagy tercier) foglalkozási szerkezetű, közepes méretű falvak (4, 6, 9, 11, 12, 15, 17. klaszter)

III. Agrár-vegyes funkciójú nagy- és óriásfalvak (3, 13. klaszter)

IV. Központi szerepkörrel rendelkező, városias jellegű, ipari-tercier foglalkoztatási szerkezetű községek (25. klaszter)

V. Népes ipari községek, igen gyors lakosságszám-növekedéssel, városias jellegű művi környezettel, esetenként városias funkcióval (14. klaszter)

VI. Az agglomerációk, lakóövezetek falusi települései (1, 2, 10, 18, 23, 24. klaszter)

VII. Speciális szerepkörű községek (7, 19. klaszter)

- földhasznosítás, természeti erőforrások (1),
- a falvak helye a településszerkezetben (3),
- a falvak gazdasági szerepköre (9),
- a falvak forgalmi helyzete (1),
- a falvak alapellátottsága (2),
- a falvak demográfiai társadalmi helyzete, jövedelmi-vagyoni viszonyok (8),
- a településfejlődés üteme, iránya (3).

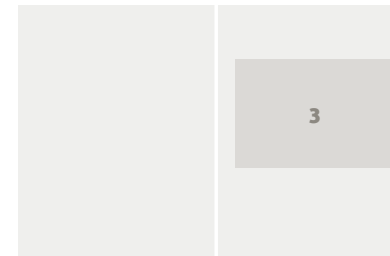
A klaszterelemzés eredményeképpen a falutípusok osztályozása a településhálózatban betöltött szerepen, a munkaerőpiaci helyzeten, valamint a népességváltozáson egyaránt alapul. Ezek szerint a szerzők ismét hét falutípust (és 25 klasztert) különböztetnek meg (4. ábra):

- I. Az agglomerációk belső övezete (1, 12, 17, 19. klaszter)
- II. Az agglomerációk külső övezetébe tartozó községek (4. klaszter)
- III. Csekélyebb népességű, stagnálómérsékeltlen csökkenő lakosságú lakó- és vegyes funkciójú falvak (14, 22. klaszter)
- IV. Idegenforgalmi szerepkörű falvak, fürdőhelyek (6, 7, 9, 24. klaszter)
- V. Kedvezőtlen munkaerőpiaci helyzetű, közepes méretű falvak, esetenként jelentős agrárszerepkörrel, illetve külterületi lakossal (15, 16. klaszter)
- VI. Jó munkaerőpiaci helyzetű, stabil társadalmú kistalvak, lakó és idegenforgalmi szerepkörrel (8, 11, 18, 20, 25. klaszter)
- VII. Rossz munkaerőpiaci helyzetű, fogyó népességű, hátrányos helyzetű, torzult demográfiai-társadalmi szerkezetű kistalvak (hátrányos helyzetű aprófalvak) (2, 3, 5, 10, 13, 21, 23. klaszter)

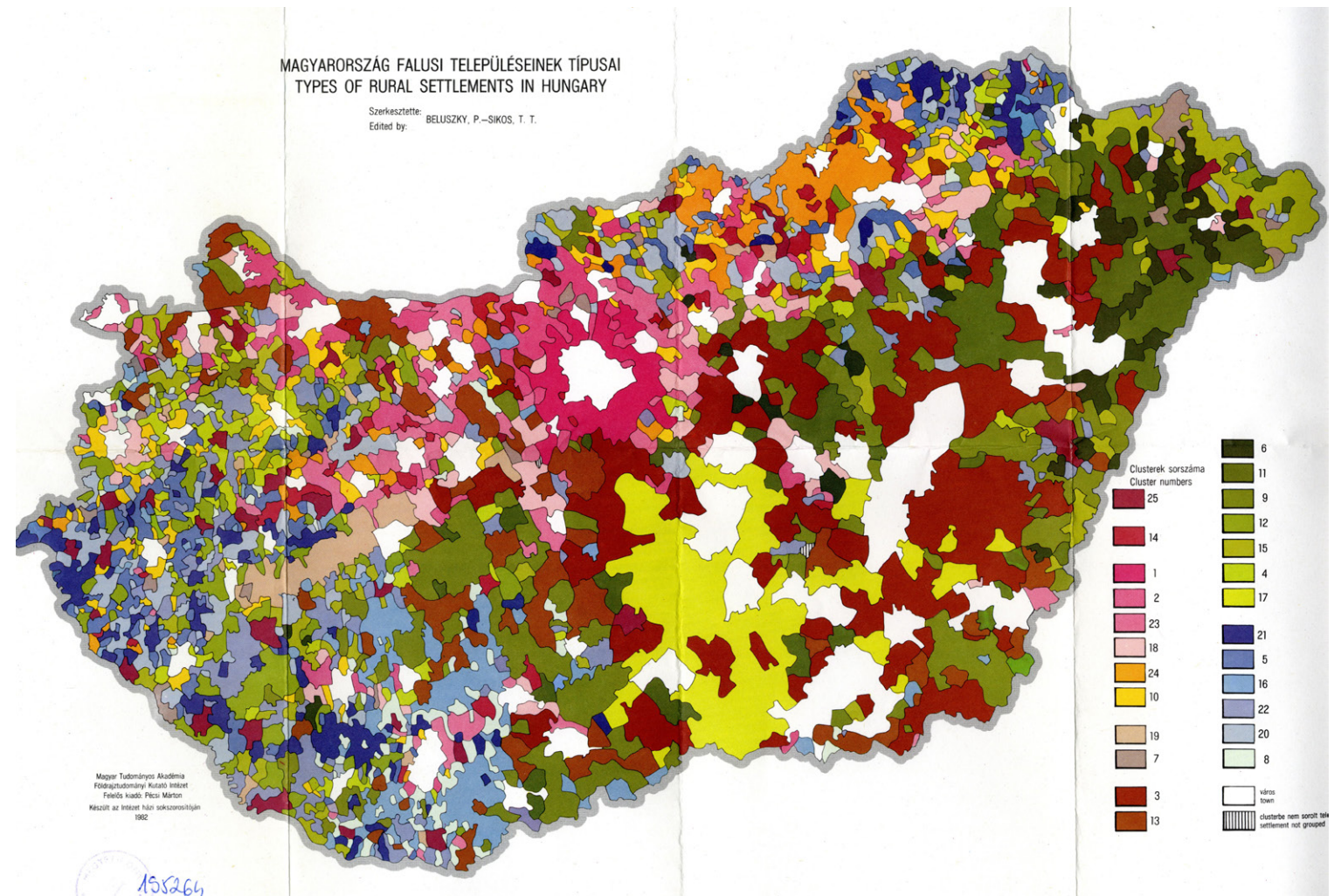
22 Beluszky Pál - Sikos T. Tamás (1982): Magyarország falutípusai, MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest
23 Beluszky Pál - Sikos T. Tamás (2007): Változó falvaink (Magyarország falutípusai az ezredfordulón), MTA Társadalomkutató Központ, Budapest

A falutípusok (altípusok) jellemzése során az uralkodó gazdasági ágazat nagyon fontos szerepet tölt be, ezt mutatják az egyes klaszterek elnevezései is (agrárjelleg, agrár-vegyes funkciók, ipari községek, ipari-vegyes és ipari-tercier foglalkoztatás). Látható, hogy a területhasználatokról a hangsúly a foglalkoztatásra helyeződött át.

Vizsgálatunk következő állomása ugyanezen szerzőpáros 2007-ben készült elemzése, amelynek fő célja - immár a harmadik évezred kezdetén - a falvak változásainak és a falutípusok újraosztályozásának bemutatása, különös tekintettel a rendszerváltozást követően (és eredményeként) bekövetkezett folyamatokra.²³ Ennek következtében a faluosztályozás szempontjai is változtak, amelyek során hét főszempontot és 27 változót határoztak meg, a következők szerint (zárójelben a változók száma):

3. ábra/ Fig. 3: Magyarország falusi településeinek típusai, 1982²² / Villages-type settlements of Hungary 1982²² (FORRÁS: BELUSZKY-SIKOS 1982)

by Miklós Illésy, Judit T. Nagy, and Róza Számadó in 2019, commissioned by the Ministry of Home Affairs.²⁵ In the analysis, they separated the villages into two groups: settlements with a population over 2000, and less than 2000, and statistical analyzes were also performed separately for these groups. Cluster analysis was chosen as the method of classification, using eight categories and 23 variables - of which the success criteria were the cluster-forming variables.

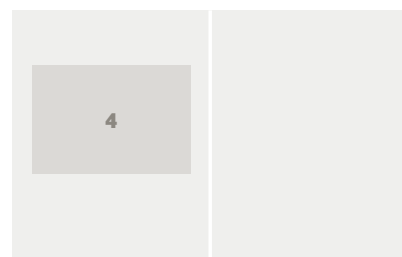
The variables fell into the following categories:

- success indicators (criteria),
- demographic variables,
- variables measuring economic power,
- variables measuring geographical location,

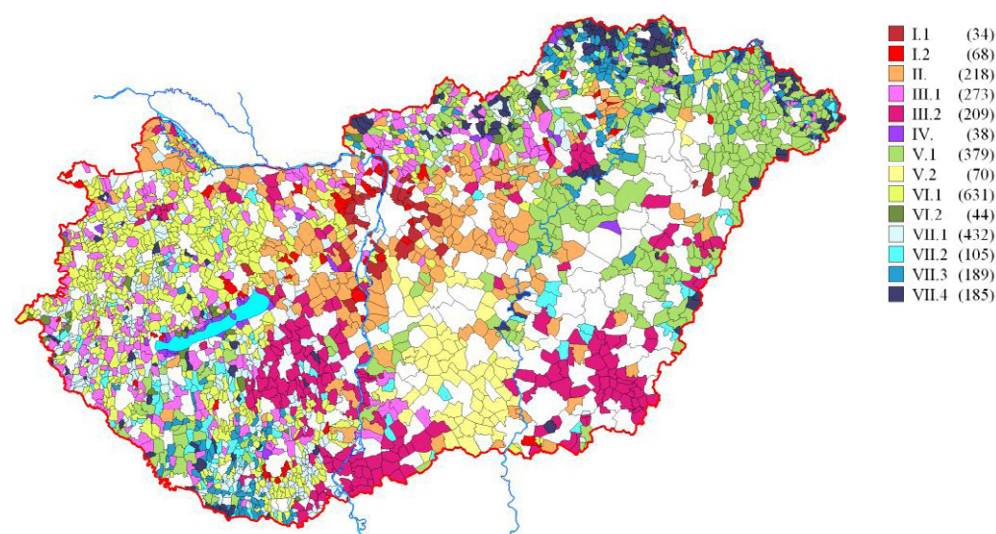
- variables measuring the development of the civil sector and cultural life,
- variables measuring the development of public service infrastructure,
- variables measuring the development of municipal cooperation,
- variables measuring the online presence of municipalities.

The cluster analysis resulted in three clusters for both the settlements with less than 2000 inhabitants and the ones with more. The study classifies the settlements with a population less than 2000 as "small settlements", the clusters of which include 2372 settlements. The clusters of settlements with a population of more than 2000 include 781 settlements. The names of the clusters

24 Beluszky Pál - Sikos T. Tamás (2007): Változó falvaink (Magyarország falutípusai az ezredfordulón), MTA Társadalomkutató Központ, Budapest
25 Illésy Miklós - T. Nagy Judit - Számadó Róza (2019): Az önkormányzati munka legfontosabb sikertényezői a 21. században, Belügyminisztérium Önkormányzati Koordinációs Iroda, KÖFOP-2.3.4-VEKOP-15-2016-00002 azonosítószámú, „Önkormányzati fejlesztések figyelemmel kísérése II.” (ÖFFK II.) elnevezésű kiemelt projekt, Összegző Tanulmány

4. ábra/Fig. 4:
Magyarország
falutípusai, 2001²⁴ /
Villages-type
settlements of
Hungary 2001
(FORRÁS: BELUSZKY-
SIKOS 2007)

A rendszerváltást követően lezajlott társadalmi-gazdasági folyamatok és a településhálózat jelentős átalakulása következtében az újabb falutípusok elkülönítése során már nem a területhasználaton vagy a foglalkoztatási rétegződésen van a hangsúly, helyettük a demográfiai folyamatok és a munkaerő-piaci helyzet a meghatározóak. Kijelenthető, hogy míg korábban a mezőgazdasági (később ipari) szempontú elemzés dominált a klaszterekben, addig az ezredfordulót követően a lakófunkció szerepkörének erőssége jelenti a legfontosabb különbségeket.

A helyi erőforrások változását vizsgáló elemzésünk utolsó eleme az Illésy Miklós, T. Nagy Judit és Számadó Róza által készített országos településklaszter, amely a Belügyminisztérium megbízásából készült 2019-ben.²⁵ Ezen elemzés során a szerzők a településeket két csoportra osztották: 2000 fő feletti és alatti lélekszámú településekre, s a statisztikai elemzéseket is külön-külön hajtották végre a településcsoportok ese-

tében. Az osztályozás módszereként a klaszterelemzést választották, nyolc kategória és 23 változó felhasználásával – amelyből a sikerességi kritériumok a klaszterképző változók voltak.

A változók az alábbi kategóriákba tartoztak:

- sikerességi mutatók (kritériumok),
- demográfiai változók,
- gazdasági erőt mérő változók,
- földrajzi elhelyezkedést mérő változók,
- a civil szektor és a kulturális élet fejlettségét mérő változók,
- a közszolgáltatási infrastruktúra fejlettségét mérő változók,
- önkormányzati együttműködések fejlesztését mérő változók,
- önkormányzatok online jelenlétét mérő változók.

A klaszterelemzés a 2000 fő alatti és feletti településeknél egyaránt három-három klasztert eredményezett. A 2000 fő alatti településeket a tanulmány „kistelepülés” gyűjtőnévvel összegzi,

²⁴ Beluszky Pál – Sikos T. Tamás (2007): *Változó falvaink (Magyarország falutípusai az ezredfordulón)*, MTA Társadalomkutató Központ, Budapest

²⁵ Illésy Miklós – T. Nagy Judit – Számadó Róza (2019): *Az önkormányzati munka legfontosabb sikertényezői a 21. században, Belügyminisztérium Önkormányzati Koordinációs Iroda, KÖFOP-2.3.4-VEKOP-15-2016-00002 azonosítószámú, „Önkormányzati fejlesztések figyelemmel kísérése II.” (ÖFFK II.) elnevezésű kiemelt projekt, Összegző Tanulmány*

are the following (the number of settlements included in parentheses):

- deprived small settlements (2000-/1; 1353 settlement)
- hybrid dwarf villages (2000-/2; 124 settlement)
- developing small towns (2000-/3; 895 settlement)
- disadvantaged settlements (2000+/1; 341 settlement)
- settlements in urban surroundings (2000+/2; 129 settlement)
- subcentres with a lower level of attraction (2000+/3; 311 settlement)

Clusters are defined by the dynamics of the development of settlements. In addition to their role in the settlement network, as the dominant variable, the economic, social, and cultural aspects are also important. Consequently, the land use characteristics appear less (almost not at all) in the results. Comparing the result with the 2007 data of Pál Bluszky and Tamás T. Sikos, the changes that determined the development processes of the settlements after the turn of the millennium can be seen.

Reviewing the surveys, it can be stated that the role of (agricultural) land uses, which are the basis of local energies, is becoming less and less important over time. While 150 years ago settlements were defined by their status and the land use, and thus land use was the basis of classification in the surveys, in the 20th century surveys agriculture was first reduced to a “yes or no” question and then remained a weightless variable.

The functional role of villages is also worth mentioning, which appeared as an important aspect in 1940 in Ferenc Erdei's book titled “The Hungarian Village”. In his book, he referred to villages with a function other than agricultural use (residential villages, industrial villages, mining villages, resorts) as “all kinds of civilian villages” as a collective term.²⁶ In studies carried out during the decades of socialism,

the function of the settlement was also an important aspect for classification,²⁷ just as the economic role of villages appeared as an independent group of factors in our cases (1982 and 2007 surveys). At the same time, in the clusters defined in 2007, the function of the settlement counted as a determining variable only in the case of the roles in agriculture and tourism.

CONCLUSION

In the case of the settlements analysed, we want to present the change of local resources – in chronological order – through the types in the surveys presented above. To compare the change in development resources in each village, the so-called “life-course” of the villages, it is important to characterize the clusters of each survey. To this end, clusters with similar characteristics at different points in time were coloured with the same hues, so that a more accurate picture of the change can be obtained (Table 3). Of course, due to their descriptive nature, the categories were approximated subjectively, but the change in local energies can be traced in terms of the result.

Examining the results in the table, it can be stated that the role of the previously dominant land use (initially agricultural, later also industrial) in the life and development of the villages is replaced by the role in the settlement network and the proximity of the centres – this can be seen in the increasing number of indicators in the 3-5 survey variables that measure the villages' economy and development (or success).

However, by monitoring the change of local resources in the villages of each settlement group, some common features can be observed. It can be stated that the study justifies the classification that serves as the basis of our

²⁶ Erdei Ferenc (1940): *Magyar falu*. Athenaeum, Budapest, <https://mek.oszk.hu/04600/04699/html/> (retrieved: 17th January 2020.)

²⁷ Körmendi Klára – Kulcsár Viktor (1976): *Falvaink típusai*. In: Kulcsár V. szerk.: *A változó falu*. Gondolat Kiadó, Budapest, pp. 91-128. Enyedi György (1977): *A falusi életkörülmények területi típusai Magyarországon, Földrajzi Értesítő, XXVI. évf. 1. pp. 67-85*. Lettrich Edit (1982): *Faluhálózatunk fő vonásai*. In: Vágóölggyi András szerk.: *A falu a mai magyar társadalomban*, Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 41-90

amelyek klasztereibe 2372 települése tartozik, a 2000 fő feletti klaszterekbe 781 település tartozik. A klaszterek megnevezése a következő (zárójelben a klaszter jele és a tartalmazott települések száma):

- leszakadó kistelepülések (2000-/1; 1353 település),
- hibrid törpefalvak (2000-/2; 124 település),
- fellendülő kistelepülések (2000-/3; 895 település),
- hátrányos helyzetű települések (2000+/1; 341 település),
- vonzásterületi települések (2000+/2; 129 település),
- kisebb vonzerejű alközpontok (2000+/3; 311 település).

A klasztereket a települések fejlődésének dinamikája határozza meg, a domináns változóként megjelenő településhálózatban betöltött szerep mellett a gazdasági, társadalmi és kulturális szempontok fontosak. Ennek következtében a területhasználati jellemzők kevésbé (szinte egyáltalán nem) jelennek meg az eredmények között. Az eredményeket összevetve Beluszky Pál és Sikos T. Tamás 2007-es adataival, jól kivehető az a változás, amelyek a települési fejlődési folyamatokat meghatározták az ezredfordulót követően.

A felméréseket áttekintve megállapítható, hogy időben előre haladva a helyi energiák alapját jelentő (mezőgazdasági) területhasználatok szerepe egyre kisebb súllyal van jelen. Amíg 150 évvel ezelőtt a településeket alapvetően státuszuk és területhasználatuk határozta meg, s ezért felméréseknél a területhasználat jelentette a csoportosítás alapját, addig a 20. századi felméréseknél a mezőgazdaság először „igen/nem” kérdéssé redukálódott, majd súlytalan változóvá finomult.

Említésre méltó még a falvak funkcionális szerepköre, ami már 1940-ben fontos szempontként került fel Erdei Ferenc „Magyar falu” c. könyvében, amelyben a mezőgazdasági használatától eltérő funk-

ciójú falvakat (lakófalvak, ipari falvak, bányászfalvak, üdülőtelepek) gyűjtőfogalomként „mindenféle polgári falvak” névvel illette.²⁶ A szocializmus évtizedeiben végzett kutatásoknál szintén fontos osztályozó szempont volt a települési funkció,²⁷ ahogy az általunk vizsgált esetekben is önálló tényezőcsoportként jelent meg a falvak gazdasági szerepköre (1982-es és 2007-es felmérés). Ezzel együtt a 2007-ben meghatározott klaszterekben a települési funkció csupán mezőgazdasági és idegenforgalmi szerepkör esetén számított meghatározó változónak.

KÖVETKEZTETÉSEK

A vizsgált települések esetében a helyi erőforrások változását - időrendben haladva - a fentebb bemutatott felmérések csoportjain keresztül kívánjuk bemutatni. Ahhoz, hogy az egyes falvak fejlesztési erőforrásainak változását, a falvak ún. „életútját” össze lehessen hasonlítani, fontos az egyes felmérések klasztereinek tipizálása. Ennek érdekében a különböző időpontban készített, hasonló jellemzőkkel bíró klasztereket azonos színárnyalatokkal színeztük, így a változásról pontosabb képet lehet kapni (3. táblázat). Természetesen a kategóriák közelítése - leíró jellegük miatt - szubjektív módon történt, azonban a végeredmény tekintetében nyomon követhető a helyi energiák változása.

A táblázat eredményeit vizsgálva megállapítható, hogy a falvak életében, fejlődésében a korábban meghatározó területhasználati szerep (kezdetben mezőgazdasági, később ipari is) fontosságának helyét a településhálózati szerepkör, s a hálózati súlypontok közelsége veszi át - jól nyomon követhető ez mindabban, hogy a 3-5 felmérések változói között egyre több olyan mutató jelenik meg, amely a falu gazdaságát, fejlettségét (vagy sikerességét) elemzi.

Az egyes település-csoportok falvainak helyi erőforrás-változását nyo-

26 Erdei Ferenc (1940): *Magyar falu*. Athenaeum, Budapest, [https://mek.oszk.hu/04600/04699/html/ \(letöltés: 2020. január 17.\)](https://mek.oszk.hu/04600/04699/html/ (letöltés: 2020. január 17.))

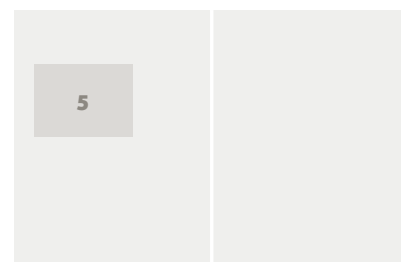
27 Körmendi Klára - Kulcsár Viktor (1976): *Falvaink típusai*. In: Kulcsár V. szerk.: *A változó falu*. Gondolat Kiadó, Budapest, pp. 91-128. Enyedi György (1977): *A falusi életkörülmények területi típusai Magyarországon, Földrajzi Értesítő, XXVI. évf. 1. pp. 67-85*. Lettrich Edit (1982): *Faluhálózatunk fő vonásai*. In: Vágöölgyi András szerk.: *A falu a mai magyar társadalomban*, Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 41-90

28 *A harmadik oszlop jelmagyarázatát ld. a 2. táblázatnál, a 4-6. oszlopok „kód-száma” pedig az egyes bemutatott felmérések vonatkozó klaszterének számát jelölik.*

Település-kategória / Settlement category	Településnév / Settlement name	Vályi – Fényes	Beluszky – Sikos 1982	Beluszky – Sikos 2007	Illésy – T. Nagy – Számadó
1	Bicsérd	SZ / AL	16	25	2000-/3
1	Budajenő	kiváló SZ, E / excellent AL, F	1	19	2000+/2
1	Csomád	SZ-, állat / AL-, animal	2	22	2000-/3
1	Deszk	SZ, E + dohány / AL, F + tobacco	13	19	2000+/2
1	Ebes	kiváló SZ / excellent AL	11	4	2000+/3
1	Izszakaszentgyörgy	SZ / AL	23	19	2000+/2
1	Kaposmérő	E / F	18	22	2000+/3
1	Környe	SZ, E / AL, F	13	4	2000+/3
1	Kunsziget	kiváló SZ / excellent AL	18	22	2000-/3
1	Nagypáli	SZ-R-E / AL-P-F	10	8	2000-/3
1	Nagyvenyim	SZ, R + állat / AL, P + animal	23	17	2000+/2
1	Orfű	SZ-, E + dagadóforrás / AL-, F + swamp spring	19	9	2000-/3
1	Páty	kiváló SZ, E / excellent AL, F	18	17	2000+/2
1	Rábapatonna	SZ-, R / AL-, P	2	22	2000+/2
1	Szajol	SZ / AL	18	4	2000+/3
1	Szirmabesenyő	SZ + zöldség / AL + vegetable	18	4	2000+/3
1	Újszentiván	SZ + dohány / AL + tobacco	16	25	2000+/2
2	Báta	R, Sző MEZŐVÁROS / P, VY MARKET TOWN	9	14	2000-/1
2	Biri	kiváló SZ, R + állat / excellent AL, P + animal	11	15	2000-/1
2	Csikóstóttós	SZ, Sző + méhészet / AL, VY + beekeeping	4	25	2000-/1
2	Derekegyház	R + kastély, állat / P + castle, animal	11	14	2000-/1
2	Dunakiliti	R, E / P, F	15	4	2000-/1
2	Gyöngyössolymos	kiváló SZ, E, Sző / excellent AL, F, VY	2	22	2000+/3
2	Jakabszállás		17	16	2000+/3
2	Kazár	SZ- / AL-	2	10	2000-/1
2	Kétegyháza	SZ, R + kastély, állat / AL, P + castle, animal	3	14	2000+/1
2	Kunszállás		17	16	2000-/3
2	Nagyvázsony	SZ-, E +vár, vásár, fogadó MEZŐVÁROS / AL-, F +castle, market, inn MARKET TOWN	25	22	2000-/3
2	Paloznak	Sző / VY	23	9	2000-/3
2	Petőfiszállás		17	16	2000-/1
2	Szank		17	16	2000+/1
2	Székkutas		17	14	2000+/1
2	Taktaharkány	R + állat / P + animal	18	15	2000+/1
2	Tápiógyörgye	kiváló SZ / excellent AL	3	4	2000+/1
2	Tihany	R, E, Sző + apátság, viaszhang, garda / P, F, VY + abbey, echo, sabrefish	19	9	2000-/1
2	Újszilvás		11	4	2000+/1
2	Visonta	SZ, R, Sző / AL, P, VY	14	22	2000-/3
3	Ácsteszér	SZ / AL	15	8	2000-/3
3	Alsómocsolád	SZ / AL	16	5	2000-/1
3	Bajánsenye	R, E / P, F	20	22	2000-/1
3	Bakonyszombathely	SZ, E + kastély / AL, F + castle	13	22	2000-/3
3	Dég	SZ, R + állat / AL, P + animal	9	14	2000+/1
3	Kercaszomor	SZ- / AL-	21	5	2000-/1
3	Komlóska	E / F	5	10	2000-/1
3	Megyer		4	5	2000-/3
3	Panyola	SZ, R / AL, P	22	10	2000-/1
3	Pátyod	SZ, R / AL, P	15	10	2000-/1
3	Tetétlen	kiváló SZ, R + állat / excellent AL, P + animal	12	14	2000-/1
3	Varsány	SZ / AL	15	22	2000-/1
3	Zalaszentmárton*	SZ, R-E-Sző + Pogányvár / AL, P-F-VY + Pogányvár	21 (5 / 22)	5 (10 / 2)	2000-/1
*Pogányvári Településszövetség					
	Zalaszentmárton	SZ / AL	21	5	2000-/1
	Dióskál	SZ-R-E-Sző / AL-P-F-VY	21	10	2000-/1
	Egeraracska	SZ / AL	5	2	2000-/1
	Esztergyáthyhorváti	Sző, R-E / VY, P-F	22	5	2000-/1

3. táblázat/ Table 3: A falvak helyi energijának változása²⁸ / Changes in local energy of the villages

5. kép/Pict. 5: Gyümölcsfatelepítés (Zalaszentmárton) / Fruit tree plantation (Village Zalaszentmárton) (FORRÁS: ZALASZENTMÁRTON KÖZSÉG ÖNKORMÁNYZATA)

mon követve azonban megfigyelhetők bizonyos azonosságok, kijelenthető, hogy a vizsgálat igazolja a kutatásunk alapvetéséül szolgáló csoportosítást: a falvak településhálózatban elfoglalt helyzetén alapuló három településcsoport meghatározását.

A nagyvárosi agglomeráció települései közé (1. településcsoport) szinte kizárólag növekvő népességű, fejlődő dinamikájú települések tartoznak, még azok a települések is, amelyek 1982-ben még elmaradottnak számítottak (pl. Bicsérd, Újszentiván). A településcsoport jellemzője, hogy települései egy-egy kivételtől eltekintve már a '80-as évektől agglomerációs, vagy egyéb vonzáskörzeti településeknek számítottak, melyek közös jellemzője a növekvő népesség, a jó munkaerő-piaci helyzet és a kedvező társadalmi struktúra.

Ezzel szemben a városiátlagos térség falvainál (3. csoport) kedvezőtlen foglalkoztatási-demográfiai trendek figyelhetők meg, amelyek az 1980-as évektől kezdve állandósulni látszanak. Bár valamennyi felmérésnél vannak pozitív példák, azonban a Bakonyalján elhelyezkedő Ácsteszer és Bakonyszombathely kivételével a változások nem mutatnak kedvező irányt. A településcsoportban elsősorban közepes- vagy

kisméretű falvak találhatók, melyek közös vonása a gyengébb munkaerőpiaci helyzet és a csökkenő népesség, esetenként kifejezetten rossz demográfiai struktúrával párosulva.

A kisvárosi vonzáskörzet falvainál (2. csoport) már vegyesebb a kép, ezeknek a falvaknak a fejlődési dinamikája ötvözi a másik két csoport elemeit. Jóllehet, ez annak is köszönhető, hogy a 2. csoport falvai mind földrajzi fekvés, mind a rendelkezésre álló helyi erőforrások tekintetében igen nagy szórást mutatnak – gondoljunk itt Tihany, Visonta vagy éppen Báta, Taktaharkány példájára. A településcsoport falvai így változatosabb képet mutatnak, azonban a munkaerő-piaci helyzet tekintetében többségében jó vagy átlagos helyzetben lévő, míg a népességszámot tekintve inkább stagnáló vagy csökkenő lélekszámú falvakról beszélhetünk. A településcsoport másik jellemzője, hogy ebben a településcsoportban koncentrálnak a jelentősebb agrárszerepkörrel rendelkező alföldi falvak.

Kutatásunk korábbi vizsgálataival összevetve a 2019-es felmérés kis számú kategóriája (főként a 2000 fő alatti klaszterek esetében) nem tudja pontosan reprezentálni ezt a változatos településhalmazt. A felmérés alapján több a

hullámzó fejlődési dinamika, az ezredfordulóhoz képest kedvezőlenebb helyzetben van többek között a speciális helyi erőforrásokkal rendelkező Csikóstóts, Dunakiliti vagy éppen Tihany, ezzel szemben Jakabszállás és Kunszállás fejlődő pályára tudott állni. Ez is azt mutatja azonban, hogy a fejlődési dinamikát tekintve a településhálózatban elfoglalt szerep vált meghatározóvá.

Fenti folyamatokat összegezve megállapítható, hogy az 1-2. településcsoport fejlettebb falusi településeinél az idő előrehaladtával a falvak helyzeti energiája vált a fejlesztések mozgatórugójává, azonban a városiátlagos térségekben a környezeti erőforrások továbbra is nagy jelentőséggel bírnak. Utóbbi falvak csoportjánál a kedvezőtlen térségi fekvés és a hálózati elhelyezkedés következtében a fejlesztések alapját még mindig a helyi erőforrások jelentik (5. fotó). ©

research: the determination of three settlement groups based on the position of the villages in the settlement network.

The settlements of the metropolitan agglomeration (settlement group 1) include almost exclusively settlements with a growing population and development dynamics, even if the settlement was backward to some extent in 1982 (e.g. Bicsérd, Újszentiván). This group of settlements is characterised by the fact that, with a few exceptions, since the 1980s, they have been parts of conurbations or other settlements in a catchment area, which have in common a growing population, a good labour market situation and a favourable social structure.

In contrast, in the villages of the underserved area (group 3), unfavourable employment-demographic trends can be observed, which seem to have stabilized since the 1980s. Although there are positive examples in all surveys, except Ácsteszer and Bakonyszombathely in Bakonyalja, the changes do not show a favourable direction. The group of settlements is mainly made up of medium-sized or small villages, which have in common a weaker labour market situation and a declining population, sometimes combined with a poor demographic structure.

The processes are more mixed in the group of villages that are in the surroundings of a small town (group 2). The development dynamics of these villages combine the elements of the other two groups. However, this is also due to the fact that the villages of the second group show a very large variance both in terms of geographical location and available local resources – think of the example of Tihany, Visonta or Báta, Taktaharkány. The

villages of the group thus show a more varied picture, but most of them are in a good or average position in terms of the labour market situation, while in terms of population they are stagnating or decreasing. Another characteristic of the group of settlements is the concentration of lowland villages with a more important agricultural role.

Compared to previous studies in our research, the small number of categories in the 2019 survey (especially for clusters with a population less than 2000) cannot accurately represent this diverse set of settlements. According to the survey, there are several fluctuating development dynamics, and compared to the turn of the millennium Csikóstóts, Dunakiliti or Tihany, villages with special local resources, are in a more unfavourable position, while Jakabszállás and Kunszállás were able to develop. However, this also shows that the role in the settlement network has become decisive in terms of development dynamics.

Summarizing the processes above, it can be stated that in the more developed rural settlements of the first and second settlement groups, the locational energy of the villages became the driving force of the development over time, however, environmental resources still have great importance in underserved areas. In the case of the latter group of villages, due to the unfavourable spatial location and the location in the network, the development is still based on local resources (Pict. 5). ©